

## АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСТВА НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ РУХІВ

В. Потапенко, А. Двігун, *центр внутрішньополітичних досліджень НІСД*

### *Нові соціальні рухи*

Нові соціальні рухи (New Social Movements, НСР) з'явилися в західному суспільстві із середини 1960-х рр. Прикладом НСР є Травневі заворушення 1968 р. в Парижі. Вони істотно відрізняються від традиційної парадигми громадського руху, яка базувалася на економічному інтересі та класовому підході. Розвиток постіндустріальної економіки став основою формування хвилі НСР, значно відмінних від попередніх рухів індустріальної економіки. Основними чинниками НСР стають суспільні структурні деформації, які створюють суб'єктивний психологічний тиск. Протести виникають як результат емоційної та розчарованої реакції на скарги, які істеблішмент ігнорує. Часто НСР є емоційною реакцією на стан справ, а не раціональною спробою поліпшити становище певних соціальних груп.

Замість того, щоб наполягати на конкретних змінах у державній політиці, НСР наголошують на соціальних змінах ідентичності, стилю життя та культури. Таким чином, соціальний аспект є важливішим за економічний чи політичний. Ключові учасники НСР також різні, оскільки вони, скоріш за все, походять із «нового середнього класу», а не з нижчих класів. На відміну від груп тиску, що мають офіційну організацію та «членів», НСР складаються з неформальної, вільно організованої соціальної мережі «прихильників», а не «членів» і є «відносно неорганізовані».

НСР мало зацікавлені в тому, щоб кинути безпосередній виклик державі, і мають ознаки антиавторитарних. Соціальний склад НСР – це новий середній клас, елементи старого середнього класу та периферійні групи поза ринком праці. Форма організації нових колективних дій часто є локальною, її зрідка підтримують великі інформаційні мережі – телебачення, радіо тощо.

Грунтуючись на методології НСР, можна сформулювати гіпотезу: на початок 2010-х рр. в Україні виникли передумови для НСР та протестів, а саме – постіндустріальна економіка та новий середній клас. У суспільстві панувала емоційна та розчарована реакція на скарги та протести, як-от Мовний майдан 2012 р., Податковий майдан 2013 р.

Майдан 2013–2014 рр. (Революція Гідності) став кристалізацією нових соціальних рухів та протестів в Україні як масового явища, з-поміж яких можна виокремити **волонтерський рух (ВР)**.

### *Волонтерство у світі*

Визначення **волонтерства** (Volunteering<sup>1</sup>), прийняте в англomовних джерелах, – це добровільна дія певної особи або групи, яка вільно віддає свій час

---

<sup>1</sup> Див.: URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Volunteering>

і працю на громадську роботу. Багато волонтерів проходять спеціальну підготовку у своїх фахових сферах – медицині, освіті або при надзвичайних ситуаціях. Багато навчальних закладів на всіх рівнях освіти пропонують програми сервісного навчання, які дають змогу учням служити суспільству через волонтерство, заробляючи водночас освітній кредит.

Кількість волонтерів у всьому світі становить 970 млн. Згідно з дослідженням Університету Джона Гопкінса, ураховуючи кількість робочих годин, мова йде про еквівалент у понад 125 млн штатних працівників. Приблизно кожен четвертий волонтер приділяє свій час і навички через організації, а решта роблять це безпосередньо, допомагаючи своїм сусідам або громадам. Згідно з даними UN Volunteers (підрозділ ООН, присвячений волонтерству), з погляду економічного впливу, вартість волонтерської роботи становить 1,348 трлн дол. США, або 2,4 % всієї світової економіки<sup>2</sup>. У більшості країн держава підтримує та стимулює волонтерство.

### ***Волонтерство в Україні***

Відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність»<sup>3</sup>, волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами. Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності. Безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

Український ВР – явище поки відносно молоде. До 2014 р. волонтерство у нашій країні розвивалося досить повільно, особливо коли порівнювати з іншими країнами. Як свідчить рейтинг «World Giving Index», 2010 р. Україна посідала лише 150-е місце у світі (тільки 5 % населення було залучено до волонтерської роботи), але Революція Гідності, анексія Криму та війна на Донбасі все змінили. ВР тоді піднісся на найвищий рівень розвитку за весь час незалежності України: майже чверть українців (23 %) уже мали досвід волонтерства. У тому ж рейтингу «World Giving Index» Україна піднялася зі 150-го на 81-е місце й випередила Польщу, Естонію, Росію та Грузію.

На Майдані у 2013–2014 рр. сформувалася схема волонтерства, де громади та спільноти надають продукти, речі та кошти волонтерам, які закупають військове обладнання, одяг та разом із переданими продуктами й речами передають їх сотням майдану, а згодом – добровольчим батальйонам. Таким чином, на 2014 р. ВР відіграв важливу роль у формуванні ідеологічного та збройного опору сепаратистським рухам та збройній агресії РФ в деяких районах Донецької та Луганської областей.

На середину 2015 р., після укладання Мінських угод 2.0 і стабілізації фронту у зв'язку з укріпленням ЗСУ, формуванням військово-цивільних

---

<sup>2</sup> Див.: URL: <https://www.unv.org/swvr/volunteers-count-their-work-deserves-be-counted>

<sup>3</sup> Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

адміністрацій та із загальним підвищенням інституційної спроможності державних інститутів роль ВР у формуванні опору почала знижуватися. Зважаючи на те, що значну частку допомоги 2014 р. надавали авторитетні представники громад, які мають бізнес, депутати місцевих рад та ін., ветерани Майдану та добровольчих батальйонів згодом навзаєм підтримували цих представників громад та спільнот у розв'язанні господарських спорів, виборах, організації громадського тиску на судові та правоохоронні органи. Таким чином, тісні зв'язки між авторитетними представниками громад, волонтерами та ветеранами стали істотним чинником формування внутрішньої політики як на місцевому, так і на національному рівні, що сформувало певні виклики та загрози внутрішній політиці. Тому 2015 р. відбулася спроба регуляції волонтерства, зокрема: внесено суттєві зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність»; видано Наказ Мінсоцполітики 18.05.2015 № 516, який затверджував «Положення про Раду з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України»; видано Постанову КМУ від 5.08.2015 № 556 «Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямками волонтерської діяльності»; 2016 р. затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр., яка передбачала стимулювання волонтерської діяльності, у тому числі роботу над участю України в Європейській конвенції про довгострокову волонтерську службу<sup>4</sup>. Усі ці заходи було розраховано на регуляцію ВР і намагання вбудувати його в систему державного управління.

У цей період відбувається скорочення ВР з певних причин, серед яких: зменшення пожег, психологічне вигорання волонтерів, укріплення державних інституцій, функції яких заміщували волонтери, державна регуляція, виокремлення лояльних організацій чиновниками на кшталт громадських рад при міністерствах.

### ***Волонтерство в Україні 2022 р.***

Друга міцна хвиля підйому ВР в Україні пов'язана з повномасштабним вторгненням РФ. На першому етапі збройної агресії в лютому – квітні 2022 р. сотні тисяч людей знов розпочали волонтерську діяльність задля допомоги співгромадянам в організації опору російській агресії, надання медичної та психологічної допомоги постраждалим, евакуації та розміщенню мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Люди діяли емоційно, за покликом душі, часто густо не маючи формальних документів, свідоцтв, дозволів тощо. Саме така суспільна мобілізація допомогла в перші місяці російської навали.

На другому етапі війни, з травня 2022 р., коли бойові дії локалізувалися на лінії фронту від Харківщини та Донеччини до Херсонщини, значна кількість

---

<sup>4</sup> Див.: URL: <https://www.prostir.ua/?news=volonterstvo-v-ukrajini-pid-zahrozoyu-yaki-ryzyky-nesut-novi-zakonodavchi-initsiatyvy-schodo-pidtrymky-volonterskoji-diyalnosti>

внутрішньо переміщених осіб знайшла притулок за кордоном або почала повертатися в міста, де це стало можливим, роль волонтерства дещо змінилася. Сьогодні волонтерські організації значною мірою спеціалізуються і компенсують неповну інституційну спроможність держави у сферах: матеріального й технічного забезпечення бійців на фронті; надання медичної допомоги пораненим та постраждалим; матеріального забезпечення та психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам у тилу.

Діяльність волонтерських організацій, які забезпечують стійкість тилу для перемоги на фронті, принципово відрізняється від схеми 2014–2015 рр. По-перше, волонтерські організації спеціалізуються на допомозі одному або декільком підрозділам Збройних Сил України, а не добровольчим батальйонам. По-друге, волонтерські організації спеціалізуються за певними видами допомоги, наприклад, хтось постачає військове обладнання, хтось – додаткові продукти та одяг тощо. По-третє, волонтерські організації, на відміну від 2014–2015 рр., мають мозаїчне фінансування – значну роль відіграє збір коштів на рахунок через соціальні мережі – спільнокошт (краудфандинг), додатково використовують благодійні кошти бізнесу та грантову допомогу міжнародних організацій.

Таким чином, сьогодні волонтерські організації відіграють роль маркетингових компаній, які вивчають потреби фронту на локальному рівні, здійснюють мозаїчний збір коштів з різних джерел, здійснюють пошук, замовлення та придбання як в Україні, так і за кордоном певного обладнання, продуктів тощо та працюють як логістичні компанії, які забезпечують завезення, оформлення й транспортування до споживача.

Окрім того, є численні волонтерські організації, які не працюють з фронтом, а допомагають у тилу – від забезпечення притулку для домашніх улюбленців, що втратили господарів під час бойових дій, до закупівлі й забезпечення ліками й продовольством соціально незахищених соціальних груп.

Тобто зараз *волонтерський рух* в Україні є проявом *нових соціальних рухів* постіндустріальних суспільств. Він є мережевим і складається не з членів, а з прихильників. На відміну від політичних партій та громадських організацій, ґрунтується на добровільних внесках громадян з долученням допомоги міжнародних організацій.

Волонтери в Україні є одним з небагатьох проявів реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Антикорупційні, гендерні, екологічні тощо громадські організації працюють за фінансової підтримки (здебільшого) міжнародних фондів, але на відміну від волонтерства й територіальних громад вони не стали реальними соціальними рухами і поки що виконують функцію соціального підприємництва. Тому підтримка демократичних ініціатив знизу (зокрема волонтерства) може бути одним із реальних аргументів щодо формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції.

Деякі волонтери є публічно відомими людьми та блогерами і в цьому сенсі конкурують з представниками державної влади в публічному просторі. Але сам ВР є винятково соціальним і не формує нових викликів внутрішній політиці в умовах воєнного стану. Можемо схарактеризувати ВР як НСР, що має спільні риси з рухами в Європейському Союзі, Сполучених Штатах та інших демократичних країнах світу.

Згідно з відкритими джерелами<sup>5</sup>, загальний обсяг гуманітарної допомоги Україні в січні – травні 2022 р. становить 3,9 тис. т. Надходження допомоги було оформлено на адресу 180 благодійних фондів та організацій від 29 країн-донорів, що є дуже позитивним.

### ***Міжнародний досвід державної підтримки для волонтерських організацій***

Понад 100 млн людей у Європі є волонтерами: троє з кожних десяти європейців стверджують, що беруть участь у роботі на добровільних засадах, а майже 80 % громадян вважають, що волонтерська діяльність є важливою частиною демократичного життя в Європі. Тому інвестиції у волонтерську діяльність є інвестиціями в соціальну згуртованість суспільства (Європейська хартія прав та обов'язків волонтерів).

Держава стимулює людей долучатися до громадської активності. Наприклад, у Німеччині діє державна програма підтримки волонтерів – активісти отримують певні пільги і сплачують нижчі податки. У США переважно саме волонтери будують соціальне житло, доступне для соціально вразливої молоді. У країнах ЄС і США волонтери мають переваги під час пошуку роботи, головним чином завдяки своєму досвідові безкорисливої праці. Зокрема, у багатьох європейських та американських організаціях для працевлаштування, вступу або успішного закінчення престижного вищого навчального закладу треба мати певну кількість відпрацьованих годин – волонтерських кредитів. Зазначений у резюме волонтерський досвід завжди позитивно вирізняє кандидата з-поміж інших. Молдова вже давно втілила таку норму на законодавчому рівні: за рівної кількості балів за результатами ЗНО перевагу надають абітурієнтам з досвідом волонтера. У Європейському Союзі є чітке розуміння, що волонтерство підвищує конкурентоспроможність і дає можливість кар'єрного зростання.

Учасники Європейської волонтерської служби під час довгострокового волонтерства в іншій країні не просто отримують майже 30 євро в день на кишенькові витрати – вони про ці кошти навіть не зобов'язані подавати звіт (пораховано, що так чи інакше волонтер витратить ці кошти на харчування та інші мінімальні побутові потреби). У Румунії закон стосовно безробіття наголошує, що мінімальна винагорода за волонтерство не є безпосередньою причиною для втрати соціальних виплат (наприклад, у разі безробіття тощо) особі,

---

<sup>5</sup> Див.: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3513612-ukraina-za-5-misaciv-otrimala-39-tisaci-tonn-gumanitarnoi-dopomogi-zza-kordonu.html>

застрахованій у системі соціального медичного страхування та системі соціального страхування.

У Польщі, згідно із законом про податок на доходи фізичних осіб, обсяг усіх виплат, отриманих волонтерами у зв'язку з їхньою волонтерською працею, звільнено від податку з доходів. Такими виплатами є: витрати на харчування; витрати на робочі поїздки; добові та інші необхідні витрати, яких зазнав волонтер під час роботи; витрати на навчання волонтера в галузі надаваних послуг; витрати на страхування цивільної відповідальності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку тощо.

У рекомендаціях ООН «Volunteerism and Legislation: a Guidance Note» чітко визначено, що національне законодавство повинне встановити, які види компенсацій мають право обґрунтовано отримувати волонтери і при цьому не розглядатися як «наймані працівники» в галузі трудового права. Має бути прямо передбачено, що дія положень про мінімальну заробітну платню не поширюється на волонтерів. Законодавство у сфері соціального забезпечення повинне створити умови, які дадуть змогу учасникам займатися волонтерською діяльністю, не втрачаючи своїх пільг.

Ще однією важливою формою стимулювання волонтерства на Заході є так зване корпоративне волонтерство. Із 70-х рр. минулого століття найбільші світові компанії почали стратегічно планувати свою участь у розв'язанні суспільних питань. Один зі способів цієї активності – стимулювати залучення своїх працівників до волонтерської праці: від виділення певних днів у робочому графіку для спільної праці на користь громади до спеціальних кількадесятих волонтерських відпусток, які кожен працівник може взяти як за власний кошт, так і за кошт підприємства.

Європейська хартія прав та обов'язків волонтерів чітко говорить: «Доступ до волонтерської діяльності та можливість мати активну громадянську позицію є правами, а не привілеями». А рекомендація агенції ООН з волонтерства, викладена у «Volunteerism and Legislation: a Guidance Note», зазначає: «Трудове законодавство повинне заохочувати і сприяти участі найманих працівників у волонтерській діяльності».

У Німеччині є Академія волонтерства – навчальний заклад, у якому готують фахівців для роботи з волонтерами. Тобто є розуміння, що менеджер волонтерських програм – це професія. Окрім того, у низці країн демократичного світу всі охочі можуть пройти безплатні тренінги з волонтерства і здобути важливі навички<sup>6</sup>.

### ***Взаємодія державних органів з об'єднанням волонтерських організацій***

Отже, волонтерство як НСР є наочним проявом демократичних процесів. Самостійним напрямом сприяння розвитку ВР є сприяння створенню

---

<sup>6</sup> Розв'язати це питання в Україні допоможе визнання державою неформальної освіти (відповідний законопроект від 12.02.2015 № 2121).

самоврядних об'єднань (до прикладу, Асоціації волонтерів або Громадської спілки асоціації волонтерів), які мають розв'язувати проблеми доброчесності, іміджу, координації, взаємодії з державними органами, зокрема:

- унесення пропозиції та участь в розпрацюванні нормативно-правових актів;
- організація взаємодії волонтерських організацій та військових адміністрацій для організації логістики постачання допомоги й використання складських потужностей;
- створення можливостей спільного з військовими адміністраціями контролю доправлення гуманітарної допомоги до кінцевого споживача – військової частини, конкретного бійця або цивільної особи в зоні бойових дій;
- організація взаємодії щодо контролю розмитнення гуманітарної допомоги;
- сприяння у встановленні та розвиткові політичних, економічних, культурних та гуманітарних зв'язків, співпраці з урядовими та неурядовими організаціями за кордоном;
- взаємодія з ЦОВВ і ОМС щодо поєднання волонтерства з найманою працею, надання прав волонтерам у зоні бойових дій нарівні з учасниками бойових дій, їх реєстрацій у державному реєстрі, зокрема на основі застосування «Дія»;
- упровадження пільгового оподаткування для волонтерських організацій на основі компенсації коштів з державного та місцевих бюджетів щодо витрат на переїзд, транспортування тощо;
- упровадження системи ведення звітності в електронному форматі, наприклад, через гугл-документи, що скоротить витрати ресурсів та часу на документообіг, забезпечить прозорість та надійність передавання інформації, відчутно пришвидшить звітність.

### ***Дальший розвиток волонтерського руху в Україні***

Волонтери як представники нових соціальних демократичних рухів ставлять на меті розв'язання соціальних завдань, і тому традиційно мають велику підтримку суспільства та авторитет. Одночасно останніми місяцями лунають гучні скандали та арешти, пов'язані з розкраданням коштів та гуманітарної допомоги як деякими волонтерськими організаціями, так і пов'язаними з ними чиновниками регіонального рівня. Такі випадки не поодинокі – на 23 червня 2022 р. поліція зареєструвала 247 кримінальних проваджень щодо незаконних дій з гуманітарною допомогою, серед яких розкрадання<sup>7</sup>.

У складних умовах збройної агресії РФ виникає питання щодо дальшого розвитку ВР, зокрема потреби та форм його державної підтримки.

Фактично щодо цього сформувалися «дві філософії» – *регуляція* та *дерегуляція*. Прибічники регуляції – це здебільшого представники органів

---

<sup>7</sup> Див.: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3513045-policia-vidkrila-majze-250-sprav-za-nezakonnidii-z-gumanitarkou.html>

державної влади та наближених до них благодійних структур, які займаються волонтерською діяльністю. На їхню думку, доцільно здійснювати як визначення напрямів волонтерської діяльності, видачу відповідних документів, що засвідчують належність до ВР, фінансування відібраних організацій з державного бюджету, надання членам таких організацій певних пільг, преференцій та зарахування до трудового стажу в волонтерських організаціях. Саме в цьому напрямі й відбуваються зміни до законодавства та підготовка нормативно-правових актів з 2015 р.

Прибічники дерегуляції волонтерства – це фахівці сектору безпеки, які вважають: недоцільно інвестувати державні бюджетні кошти в аматорські логістичні проекти забезпечення Збройних Сил амуніцією та спорядженням, у підготовку для них кадрів, а натомість треба розбудовувати відповідну службу в складі ЗСУ за західними зразками. Більшість волонтерів також негативно ставляться до спроби зрегулювати свою діяльність, що цілковито позбавить їх не тільки творчості, але й мобільності, яка і є досі перевагою над державною системою тилового забезпечення.

Понад те, ВР охоплює не тільки тилове забезпечення фронту, а й інші напрями діяльності – порятунок тварин, допомога соціально вразливим верствам населення, тим хто втратив житло тощо. Також і далі працюють екологічні волонтерські ініціативи, спрямовані на підтримку гендерної рівності, права меншин, жінок, соціальну відповідальність бізнесу, боротьбу з корупцією і контроль за доброчесністю суддів правоохоронних органів та ін. – вони не пов'язані з фронтом, але забезпечують здобування європейських стандартів відповідно до набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС. Доцільно пам'ятати, що волонтерські рухи є проявом реального демократичного процесу в умовах воєнного стану і потребують підтримки з боку держави. Питання тільки в тому, якого роду має бути ця підтримка.

Підбиваючи підсумки, виокремлюємо два напрями майбутнього розвитку ВР в Україні і, відповідно, форм та обсягів підтримки державою.

Перший напрям – це тилове забезпечення, яке пов'язано безпосередньо з бойовими діями. Це постачання амуніції, обладнання, речей та продуктів у військові частини та забезпечення лікування й фізичної та психологічної реабілітації поранених і постраждалих в результаті бойових дій і таке інше. Цей напрям консолідує соціально активних громадян, фінансується мозаїчно спільнокоштом та за підтримки міжнародних організацій і є новим соціальним рухом, який відбиває демократичні процеси самоорганізації нашого суспільства. Зусилля учасників цього процесу поки що спрямовані на розв'язання найбільшої проблеми – забезпечення перемоги на фронті.

Можна прогнозувати, що зі збільшенням міжнародної допомоги Україні та укріпленням інституційної спроможності держави функції тилового забезпечення будуть поступово переходити до тилкових служб ЗСУ, розбудовуваних за стандартами НАТО. Одночасно буде зростати кількість ветеранів бойових дій та внутрішньо переміщених осіб, які будуть потребувати фізичної, психологічної та

соціальної реабілітації. Цей процес триватиме роками. Саме ці функції можуть поступово переймати волонтерські організації, які нині частково заступають у цьому державу.

Друга група організацій, у діяльності яких беруть участь волонтери, чітко підпадають під чинне законодавство і наближаються до виконання функцій соціального підприємництва. Вони діють насамперед на кошти міжнародних організацій, використовують бюджети спільної участі, членські внески. Розвиватися ці організації можуть у співучасті з державними органами щодо виконання певних соціальних функцій за кошти державного та місцевих бюджетів.

Масовий суспільний волонтерський рух в Україні є мережевим, складається із симпатиків, а не членів, має мозаїчне фінансування і попри певні недоліки та скандали є проявом реальних демократичних процесів, спрямованих на забезпечення стійкості тилу для перемоги на фронті.